

**UKRAINA
IN ANTIQUIS**

VOLUMEN IX

Kioviac-Leopoli
MCMXCVI

**УКРАЇНА
В МИНУЛОМУ**

ВИПУСК 9

Київ-Львів
1996

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

З М І С Т

СТАТТІ

<i>Микола Бандріаський, Ярослава Йосипишин.</i> Кельти на Заході України	8
<i>Ростислав Забашта.</i> “Святовид” із Лопушні (каталогізація даних, історіографічний огляд)	17
<i>Ярослав Федорук.</i> Польські плани ірландської колонізації України середини XVII століття	31
<i>Вадим Ададуров.</i> Галицькі русини у конценціях польської політики Франції та Австрії 1805–1812 років	38
<i>Михайло Криль.</i> Вихідці зі слов'янських земель у середніх навчальних закладах Галичини (10–60-ті роки XIX століття)	61
<i>Мар'ян Мудрий.</i> Місцеве самоврядування в Галичині в контексті українсько-польських взаємин (друга половина XIX століття)	77
<i>Ігор Чорновол.</i> Українсько-польські стосунки у 80-х роках XIX століття. Початки “ нової ери ”	103
<i>Андрій Боляновський.</i> Діяльність австрійської контррозвідки в Галичині проти російської розвідки (1878–1913)	118
<i>Борис Грановський.</i> Становлення видавничої діяльності УАН–ВУАН (1918–1928)	140
<i>Галина Сварник.</i> Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Домцова львівського періоду (1922–1939)	153
<i>Василь Смолей.</i> Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 років	163
<i>Ярослав Дашкевич.</i> Нація та націоналізм: теоретичні проблеми й історіографічні висновки	177

<i>Ігор Скочиляс.</i> Генеральна візитація Львівської єпархії 1726–1733 років: зміст та структура опису	186
<i>Олександр Федорук.</i> Нові матеріали до біографії Михайла Бойчука за 1910–1919 роки	204
<i>Ігор Верба.</i> Лист професора Олександра Оглоблина до митрополита Андрея Шептицького	212
<i>Андрій Гречило.</i> Документ про складання ескізів гербів міст Української РСР у новосинний час	214
<i>Ярослав Дашкевич.</i> До “перебудови” в українській радянській історіографії (1989 рік)	217

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

<i>Ярослав Книш.</i> Świątawski A. Ziemia Betska. Zarys dziejów politycznych do roku 1462. — Częstochowa, 1990.—256 s.	237
<i>Тетяна Гошко.</i> Новий етап сфрагістичних досліджень Білорусі ...	240
<i>Олег Павлишин.</i> Лисик-Рудницький І. Історичні есе: в 2-х тт. / Відп. ред. Ф.Сисин, упор. Я.Грицак. — К.: Основи, 1994. — Т.1. — 535 с.; — Т.2. — 578 с.	247
<i>Олег Голько.</i> Оглядова мапа України	252
Contents	255
Summaries	257
Наші автори	264

ГАЛИЦЬКІ РУСИНИ У КОНЦЕПЦІЯХ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ ТА АВСТРІЇ 1805–1812 РОКІВ (до постановки питання)

Близько ста років тому, на початку своєї наукової діяльності відомий український історик, публіцист та політик С.Томашівський категорично стверджував у рецензії на працю "Прикарпатская Русь под владением Австрии" (ч.1-2) авторства москвофільського історика П.Свистуна, що вивчення міжнародних аспектів русинського питання "се майже цілком непотрібне, бо історія австрійських русинів лише в кількох моментах зв'язана дещо з закордонною політикою, на що доволі було б згадки, а не цілих глав". На його думку, у наполеонівську епоху "усе те на австрійських русинів мало мінімальний вплив, хіба тільки на заснування Львівської митрополії"¹.

Така надмірна скромність дослідника в оцінці ролі його народу у переломний момент європейської історії виправдана тільки наполовину. Якщо відійти від традиційного погляду на русинське питання як на справу лише самих русинів, то легко зауважити, що воно займало своє, іноді непомітне, а іноді вагомє місце у політиці великих держав того часу. Особливо чітко це простежується під час короточасної східноєвропейської експансії наполеонівської Франції. Тоді етнічна територія галицьких русинів опинилася у колі зовнішньополітичних інтересів одразу двох великих монархій – Французької та Російської імперій, кожна з яких прагнула включити Східну Галичину у сферу власних впливів. Натомість, австрійські Габсбурги, які володіли нею з 1772 р., були змушені, у свою чергу, втянутись у виснажливу боротьбу за збереження суверенітету над цими стратегічно важливими землями. Апогеєм цього протистояння стала франко-австрійська війна 1809 р., що була, до речі, єдиною в історії наполеонівських війн кампанією на етнічноукраїнських землях. На короткий відрізок часу історія

¹ Томашівський С. [Реп. на:] Ф.Н.Свистун]. Прикарпатская Русь под владением Австрии. Ч. I. (1772-1848); Ч. II (1848-1895). - Львов, 1895-1896 // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка (далі – Записки НТШ). - Львів, 1901. - Т. 42. - Кн. 4. - С. 31.

галицьких українців стала невід'ємною складовою великої міжнародної політики наполеонівської епохи.

У згаданому судженні С.Томашівський не врахував і того факту, що на початку XIX ст. русинське питання становило частину більш широкого польського питання, у контексті якого і намагались використовувати його великі держави. Вживаючи термін "польське питання", одразу ж зазначимо, що він означав у ті часи не тільки питання Польщі у вузькому національному розумінні цього слова. В Європі періоду наполеонівських воєн під "польським питанням" швидше розуміли увесь комплекс політико-дипломатичних справ, які з'явилися після поділів Речі Посполитої². Тому справжню вагу русинської проблеми як міжнародної, на нашу думку, можна оцінити лише через призму, по-перше, польського питання початку XIX ст. і, по-друге, політики найбільш зацікавлених у ньому держав Австрії, Франції та Росії³.

Міжнародна ситуація, що склалася у східноєвропейському регіоні після остаточної ліквідації Речі Посполитої (1795 р.), вперше зазнала серйозної трансформації під час війни Франції з Прусією та Росією 1806–1807 рр. Наполеонівська Франція, оволодівши у ході цієї кампанії т.зв. Великопольщею та польським Помор'ям, відіграла роль найактивнішого чинника у механізмі змін тогочасної ситуації. У 1807 р. вона ініціювала процес створення Великого герцогства Варшавського, яке, пори свою порівняно мізерну територію (лише 13% від території колишньої польської держави у межах 1772 р.)⁴ і невеликі людські й матеріальні ресурси (2,6 млн. населення та розхитана війною економічна система)⁵, "вважалось усією Європою за наріжний камінь відбудови Польщі". Польща ж мала стати у майбутньому одним з фундаментальних стовпів "Великої Імперії" Наполеона I⁶. Тому вихід французьких армій на північно-східні кордони Австрії логічно висунув на порядок денний проблему Східної та Західної Галичини.

Слід зазначити, що загальний рівень знань наполеонівських військових та дипломатів про землі за прикордонними ріками Пилицею, Віслою та Бугом був невисоким і частково формувався за рахунок інформації від власної розвідки та поляків. Водночас можна з впевненістю сказати, що французи прийшли

² Борщак І. Наполеон і Україна. — Львів, 1937. С. 41.

³ У даній статті не розглядається політика Росії. Деякі аспекти цієї проблематики викладені, зокрема, у таких роботах: Гошко Ю.Г. Тернопільщина в складі Росії в 1810-1815 рр. - Львів, 1957; Гошко Ю.Г. Восточная Галиция в начале XIX века (по материалам Тернопольщины): Автореф. канд. дис. - К., 1958.

⁴ Grochulska B. Handel zagraniczny Księstwa Warszawskiego W., 1967. S. 6.

⁵ Halicz E. Geneza Księstwa Warszawskiego. — W., 1962. — S. 190.

⁶ Bourgoing, baron. Souvenirs militaires, 1791-1815. — Paris, 1897. — P. 35.

сюди з уже сформованим власним судженням про минуле й сучасне галицьких територій у складі імперії Габсбургів. Яскравою ілюстрацією цих уявлень (умовно назвемо їх "стереотипними"), є наукові праці тогочасних французьких авторів. На характеристики найбільш важливих з них варто зупинитися докладніше, оскільки вони відображають специфіку ставлення французьких урядових кіл до русинської спільноти в Австрії.

1807 р. у Парижі було видано "Опис старожитньої та сучасної Польщі" авторства Мальт-Брюна (2-е видання 1830 р. у Брюсселі), який виділяється своїм високим науковим рівнем⁷. Подаючи етнографічний опис австрійської Галичини, дослідник звертає увагу на "важливу відмінність" між тамтешніми поляками й "руссами" (les Russes). Він застерігає не плутати їх з росіянами (les Russiens). "Руси по-польськи називаються русинами (les Russes s'appellent Rusini), тоді як росіяни є росіянами", тобто нащадками московитів⁸.

У "Статистичному описі Австрійської монархії" Раймона і Рота, видання якого було спеціально пов'язане з думкою про майбутні територіальні прирощення до початку військових дій Франції з цією державою, зазначалося, що під владою Габсбургів, головним чином в обох Галичинах, проживає 2 млн. 600 тис. "русів або русняків" (Russes ou Roussniack). Усі вони сповідують "різновид православної схизми" — греко-католицький обряд⁹. Чисельність польського населення, що також локалізувалося авторами "Статистичного опису" у межах "Королівства Галичини та Лодомерії", окреслювалося в 1 млн. 837 тис. чоловік¹⁰. Таким чином, для компетентних урядових органів Французької імперії не було таємницею те, що більшість населення північно-східних австрійських провінцій становила відмінна від поляків та росіян спільнота галицьких русинів. Знав про це і сам імператор Наполеон, позаяк ще під час своєї "першої польської кампанії" 1806-1807 рр. він докладно вивчив рукопис фундаментальної праці К.Рюльєра "Історія анархії у Польщі та знищення цієї республіки"¹¹. Цей твір настільки захопив імператора, що він наказав опублікувати його¹², що й було оперативно виконано у 1807 р. Наполеон по черпнув з цього видання перш за все те, що у Галичині спів-

існують дві відмінних спільноти — поляки і "польські руси" (les Russes polonais), які були автохтонним населенням східної частини краю ще задовго до його захоплення Польщею "після смерті князя Романа"(?)¹³. Визначальний вплив на формування хибного уявлення французького імператора про етнічний характер "польських русів" справило твердження Рюльєра про те, що різниця між ними та власне поляками полягає не у мовно-етнічних, а у релігійних ознаках — поділі на "грецьку" та "латинську" конфесії¹⁴. Цікаво, що паралельно французький автор згадує й про нову політично активну націю українців, що "була сформована козаками на обох берегах Дніпра", й яку не слід плутати ні з поляками, ні з росіянами. Одночасно Рюльєр сміливо проводить розмежування між українцями Подніпров'я та галицькими русинами, котрі є для нього лише "польськими русами"¹⁵.

Кореспонденція Наполеона свідчить, що таке переконання глибоко вкорінилося у свідомості імператора, який вважав етнічною Україною та українцями тільки території й мешканців Подніпров'я, різко відмежовуючи від них не лише русинів Галичини, але й українське населення Волині та Поділля¹⁶. У розумінні Наполеона істотних відмінностей між польським та українським населенням Галичини й Правобережжя не існувало. Це давало імператорові можливість твердити про практичну невідокремленість і закономірне підпорядкування інтересів "польських русинів" і "польських українців" інтересам польської спільноти¹⁷. У зовнішньополітичних концепціях імператора французів русинам відводилася роль пасивної маси, яку веде за собою активний польський елемент.

Такий погляд ґрунтувався на реальній оцінці Наполеоном ситуації на цих територіях колишньої Речі Посполитої, які, за характерністю сучасного українського історика, перетворилися протягом XVIII ст. у "точку тяжкоти польської держави"¹⁸. "Українські землі, ядро національної території українського народу — Галичина, Волинь, Поділля аж до Києва — стали головною базою матеріального добробуту і політичного

⁷ *Malte Brun. Tableau de la Pologne ancienne et moderne. Bruxelles, 1830(2 éd.).*

⁸ Там же. — Р. 3.

⁹ *Raymond et Roth. Tableau statistique de la monarchie Autrichienne au commencement de la guerre présente. — Paris, 1809. — Р. 34.*

¹⁰ Там же. — Р. 32.

¹¹ *Rulhière Cl. Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette république. — Paris, 1807. — Т. I-V.*

¹² *Correspondance de Napoléon Ier. Paris, 1863. Т. XIII. — № 11328. — Р. 725 (імператор до міністра внутрішніх справ Ж.Фуше, 30.11.1806 р.).*

¹³ *Rulhière Cl. Op. cit. — Т. I. — Р. 73.*

¹⁴ Там же. — Р. 3-4.

¹⁵ Там же. — Р. 35.

¹⁶ *Correspondance de Napoléon Ier. — Paris, 1868. — Т. XXIV. — № 18962. — Р. 72 (відповідь імператора депутатів Польської конфедерації, 14.07.1812 р.); Ordres et apostilles de Napoléon Ier. — Paris, 1911. Т. II. — № 1235 (імператор до резидента у Варшаві Е.Бінґіона, 2.01.1812 р.).*

¹⁷ *Montgailhard. Mémoires diplomatiques (1805-1819). — Paris, 1896. — Р. 125.*

¹⁸ *Дежович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. — Мюнхен, 1969. — С. 9.*

значення провідної верстви, шляхти¹⁹. Упродовж XVIII ст. український народ перебував на становищі “етнографічної маси”, українська шляхта або полонізувалася, або економічно деградувала до рівня селян, а “єдина українська організація — уніатська церква, позбавлена маєтків і можливості освіти духовенства, не становила ніякої політичної сили. На переломі 18-го і 19-го сторіч могло справді здаватись, що українську проблему поховано на теренах давньої Польщі”²⁰.

Зауважимо, що такий хід думок французького монарха багато в чому підтверджувався й реальним становищем нечисленних освічених представників русинської спільноти. Так, навіть відомий згодом своїми антинаполеонівськими й, частково, антипольськими поглядами львівський уніатський каноник М. Гарасевич міцно увійшов до історії польського національного руху, редагуючи у 1792–1797 рр. перший у Львові польський патріотичний часопис “Дзєннік патріотичних політиків”²¹.

Романтичне захоплення ідеалами французького революційного та польського національного руху кінця XVIII ст. мало часто вирішальний вплив на представників молодшого покоління української шляхти у Галичині. Показовим у цьому плані є ранній етап суспільно-політичної активності засновника систематичного вивчення української історії в Галичині Д. Зубрицького, який під час польського повстання 1809 р. очолював канцелярію Перемиського повітового управління “Тимчасового військового уряду обох Галицій під протекторатом Великого Наполеона”²². Свідомий характер його тогочасної діяльності засвідчує рукописна “Хроніка Французької революції від року 1789 до року 1811”, укладена Зубрицьким близько 1812 р.²³ У ній він виступив полум'яним апологетом зовнішньополітичної експансії наполеонівської Франції й пов'язаної з нею хвилі польського патріотичного піднесення. Дрібний руський шляхтич захоплено оцінює створення Наполеоном Великого герцогства Варшавського, відверто визнаючи, що у 1809 р. під час походу військ цього герцогства у Галичи-

ну, він був “щасливий розділити долю 40 млн. підданих, зібраних під берлом Великого Наполеона”²⁴.

Подібно реагували на французьку експансію й інші, досить нечисленні представники галицького чиновництва, які походили із середовища сильно полонізованої української шляхти²⁵. Очевидно, що саме їх прагнення схилити на бік польського національного руху маси русинського селянства зумовило появу проекту звернення “До моїх Братей Люду Галицького”, виявленого нами серед інших документів наполеонівської епохи у фонді окремих надходжень Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України²⁶. Анонімний автор звернення, пересипаного співазвучними з релігійною свідомістю простого люду зворотами, закликав русинів не вірити “поганим апостолам, які розголошують поміж вас, що мають прийти поляки, а з ними усе нещастя на вас, що будуть вас грабувати, села ваші палити, ... й різні скверності над вами виробляти”. “Браття! патетично підкреслював він, — не вірте цим фальшивим апостолам, фарисеям, оскільки поляки є вашими братами, зродженими на одній землі з вами; і навіть ви (самі є) поляками, бо назва ця, поляк, походить від (слова) поле, від викорчуваних полян, яких в нас більше, ніж в інших народів, й тому нас інші народи назвали поляками”. Глибинні психологічні причини формування такої специфічної суспільної ідентифікації пояснив ще К. Студинський, вказавши на те, що “тоді між галицькими русинами не було єдності, не було зкрystalізоване національне почуття; тому люди більш живі шукали ідеалу між польським народом не лише у 1809 р., але й пізніше”²⁷.

Наведені аргументи дозволяють з'ясувати, чому для французького імператора було безперечним фактом те, що не лише Галичина, але й “Волинь і Поділля ... надихаються тим самим духом, що й Великопольща”²⁸. Відповідно до цього переконання й реалізувалася польська і нерозривно пов'язана з нею українська політика Франції в ареалі від Карпат до Дніпра, апогеєм якої стало підтвердження Наполеоном у липні 1812 р. “Генерального Акту Конфедерації Польського королівства”. Цей акт передбачав швидке відновлення Речі Посполитої у

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же.

²¹ *Lewicki J.* Rach Rusinów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austrii (1772-1820). — Lwów, 1892. — S. 20; *Tyrowicz M.* Galicja od pierwszego rozbioru do wciśny ludów 1772-1849. — Kraków-Wrocław, 1956. — S. LIV.

²² Сигнатурою Зубрицького завірені усі віддруковані у Перемишлі звернення Тимчасового уряду, польського командування та імператора Наполеона до населення Галичини (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі — ЛНБ НАН України). — Ф. 4. — Спр. 1137. — Арк. 408-410).

²³ Львівський історичний музей. Відділ рукописів. — Спр. 152. — Арк. 1-208.

²⁴ Там же. — Арк. 126, 129, 174 (записи під 14.01.1807 р., 18.01.1807 р., 3.05.1807 р., 27.12.1809 р.).

²⁵ *Св[истун] Фил. П.* Прикарпатская Русь под владением Австрии. — Львов, 1895. — Т. 1. — С. 321.

²⁶ ЛНБ НАН України. — Ф. 9. — Спр. 2295. — Арк. 159.

²⁷ *Студинський К.* З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840-1853) // Записки НТШ. — 1901. — Т. 43. — С. 22.

²⁸ *Correspondance de Napoléon Ier.* — Т. XXIV. — № 18962. — P. 72 (відповідь імператора делегації Польської конфедерації, 14.07.1812 р.).

межах 1772 р. (за винятком поки що не включеної до неї з огляду на союзні відносини Наполеона з Австрією Східної Галичини). Залишення останньої під владою Габсбургів обросло в українській історіографії фактологічно необґрунтованими доміслами, які можна пояснити лише щирим бажанням дослідників ідеалізувати Наполеона як "справедливого монарха", схильного "поставитись з резервою до прагнень поляків відновити Польщу у межах 1772 р." й підтримати всупереч їм українство²⁹. Наприклад, М. Стахів пише про якусь міфічну "інтернаціональну опінію Європи", що нібито змусила Наполеона не включити до складу розширеного ним після успішної війни з Австрією Варшавського герцогства етнічні території галицьких русинів³⁰. Насправді ж, імператор французів був якнайменше схильним прислухатись до національних прагнень не те що галицьких русинів, які ще не становили тоді сформованого національного організму, але й таких старовинних державних етносів, як іспанський чи німецький.

Напередодні війни 1809 р., зацікавлений у активній підтримці Росії проти Австрії, він обіцяв приєднати до неї всю Східну Галичину, мотивуючи цей крок мовною і конфесійною близькістю русинів до російських підданих³¹. Однак, не отримавши під час кампанії необхідної допомоги, Наполеон порухав попередню обіцянку занадто щедро і, взявши до уваги вагомий здобутки поляків у боротьбі з Австрією на теренах Галичини, не побажав зміцнити Росію (на відміну від Великого герцогства Варшавського, до якого було приєднано усю Західну й Замойський циркул Східної Галичини) шляхом надмірного послаблення монархії Габсбургів³². Тому "четвертий поділ Польщі", як часто характеризують у польській історіографії територіальні наслідки Шенбрунського миру³³, був не чітким етнографічним розділом "Королівства Галичини та Лодомерії" на дві (згодом — на три) частини, а результатом звичайнісіньких дипломатичних торгів у Шенбруні між Наполеоном та представником Австрії князем Ліхтенштейном. "Вчора

(30 вересня. — В.А.) я відмовився на користь Австрії від Жовківського та Золочівського округів із загальною чисельністю населення у 470 тис. чоловік... з тим, щоб полегшити труднощі переговорів і залишити Австрії шлях, що з'єднує Моравію з Галичиною", й вбити австрійський клин між Варшавським герцогством, яке отримало 1 млн. 500 тис. нових підданих, та Росією, яка "не заробила й на ті 300 тисяч душ, що я їй дав"³⁴ (Тернопільський та Заліщицький циркули). Безсловесні "душі", які числились у великій міжнародній грі з заокругленням до десятків тисяч, — ось чим було насправді русинське населення Галичини у політичних розрахунках Наполеона.

Загальне спрямування східноєвропейської політики наполеонівської Франції, незважаючи на певну непослідовність та помітні коливання у інтенсивності її реалізації, відповідало інтересам т.зв. польських патріотичних кіл, які прагнули відновлення Речі Посполитої у кордонах 1772 р. Вони підняли, за образним висловом С.Томашівського, "велику конспіративну акцію проти трьох розборчих держав — Австрії, Прусії та Росії", намагаючись переконати Наполеона у необхідності здобуття колишніх польських провінцій³⁵. За характеристикою французького резидента у Варшаві Д.Прадта, створювався "дивовижний симбіоз інтересів" Наполеона та поляків: ідея відновлення "історичної Польщі" імпонувала імператору, однак величезна заслуга в її поступовій реалізації належала самим польським політикам та військовим, які "ретельно культивували усі зародки сприятливих (для них) змін, що з'являлись у настроях Наполеона"³⁶. Показовими у цьому плані були й неодноразові спроби керівництва Варшавського герцогства звернути увагу свого "могутнього покровителя й відновителя" на землі Східної Галичини, Волині та Правобережжя. Включення цих земель у сферу французьких зовнішньополітичних інтересів представлялося ним як найнеобхідніша умова ослаблення великодержавних позицій Росії на європейському континенті.

Намагання порушити проблему Східної Галичини простежується у характері дипломатичної місії С.Замойського до Наполеона у 1810 р. У підготованому цим великим галицьким магнатом меморіалі підкреслюється визначальна роль обох Га-

²⁹ Борцак І. Вказ. пр. — С. 54.

³⁰ Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772-1918). — Скрентон, 1958. — Т. I. — С. 15.

³¹ *Lettres inédites de Napoléon Ier*. — Paris, 1897. — Т. I. — № 419. — P. 290 (імператор до посла у Росії А.Коленкура, 24.03.1809 р.).

³² "Якщо б Росія не чекала мого вступу до Відня й привела свої армії в рух, вона могла б зайняти Галичину, і Варшавське герцогство не отримало б її", — підкреслював Наполеон восени 1809 р.: *Bourgeois E. Manuel historique de politique étrangère*. — Paris, 1933. — Т. II. — P. 437.

³³ *Kozmian K. Pamiętniki*. — Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1972. — Т. II. — S. 37; *Handelsman M. Francja Polska 1795-1845*. Warszawa-Kraków-Lublin, 1926. — Т. II. — S. 39; *Szenic St. Księga Wódz*. — W., 1979. — S. 228.

³⁴ *Correspondance de Napoléon Ier*. — Paris, 1865. — Т. XIX. — № 15888 — P. 630-631 (імператор до міністра закордонних справ А.Шампаньї, 1.10.1809 р.); *Caulaincourt A. Mémoires*. — Paris, 1933. — Т. I. — P. 284.

³⁵ *Томашівський С. Бісмарк і Україна // Літопис політики, письменства і мистецтва*. — Борлін, 1924. — Кн. I. — С. 115.

³⁶ *Pradt D. Histoire de l'ambassade dans le Grand Duché de Varsovie en 1812*. — Paris, 1815. — P. 97.

ліції у польській кампанії 1809 р. Замойський звертає увагу імператора на військово-стратегічне значення цих провінцій, вказуючи, що одна Західна Галичина може утримувати 40-тисячне військо, тоді як усе Варшавське герцогство не здатне виставити й 30-тисячної армії. Однак, Наполеон не дав Замойському прозвонувати його наміри стосовно Східної Галичини, заявивши під час аудієнції 15 квітня, що поляки “мусять бути задоволені тим, що я для них зробив” й не пробувати посварити Францію з Росією³⁷.

Найцікавішою, на наш погляд, спробою польського впливу на Наполеона в українських справах був меморіал авторства генерала Рожнецького, представлений на розгляд імператора у 1810 р. Копія цього обширного документа (30 аркушів французького рукописного тексту), практично невідомого науковим колам, зберігається у бібліотеці Чорторийських у Кракові, а оригінал, за нашим припущенням, в Архіві МЗС Франції у Парижі. За своїм фактичним змістом меморіал Рожнецького був докладно розробленим планом експедиції 20-тисячного польського корпусу (зміцненого французькими частинами) на Волинь та Правобережну Україну з метою “здійснення там операції, що могла б мати вирішальне значення для ходу майбутньої кампанії” проти Росії³⁸. Передбачався стрімкий рейд за чітко визначеним і по днях переходу розрахованим у двох варіантах - без значного й при сильному опорі російських сил маршрутом із Замостя через Володимир-Волинський, Луцьк, Дубно, Острог, Житомир на Київ. Однак, на думку Рожнецького, військово завдання цієї операції (захоплення Києва та переправ через Дніпро) чітко підпорядковувались політичним - підбуренню повстання на українських землях Росії та організації тут 50-60 тисячної армії³⁹. Увесь успіх експедиції ставився таким чином у залежність від масової підтримки з боку місцевого населення, політичне становище якого, на думку Рожнецького, визначатиметься керівною роллю польської шляхти та магнатів. Для того, щоб схилити ці верстви на бік Франції, недостатньо однієї апеляції до їх патріотичних почуттів, — зауважує генерал, — оскільки великі землевласники, що володіють тисячами кріпаків-українців, упереджено ставляться до французького панування, через яке їх феодальні привілеї мають бути скасовані. Саме тому Рожнецький наважився запропонувати Наполеонові нечувану для французької політичної практики річ — обіцяти польським магнатам Во-

³⁷ *Handelsman M. Misya Zamoyskiego do Paryża w roku 1810 // Przegląd Historyczny. — W., 1910. — T. 11. — S. 102.*

³⁸ *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. — Rkp. 5218 (Mémoire présenté à Napoléon par le général Rozniecki pendant le séjour des Français à Varsovie, 1810. — K. 259).*

³⁹ Там же. — К. 270.

лині та Правобережжя, що на цих територіях тимчасово не впроваджуватиметься Кодекс Наполеона, що практично означало б гарантію Францією непорушності влади польських землевласників над багатомільйонним українським селянством⁴⁰. Для Наполеона це, очевидно, стало достатнім приводом, щоб відхилити всі пропозиції Рожнецького, котрий писав, що тільки “слово честі імператора зможе справити потрібний ефект на настрої магнатів й подвигнути їх на найбільші жертви на полі битви”⁴¹.

Напередодні та під час франко-російської війни 1812 р. польські військові неодноразово пропонували Наполеону здійснити похід не на Москву, а на Правобережну Україну, де Велика армія могла б розраховувати на надійну підтримку польським національно-визвольним рухом. Етнічний фактор українського населення або не враховувався, або відсувався у цих концепціях на другий план⁴².

За свідченням Прадта, готуючись до війни з Росією Наполеон брав до уваги два варіанти дій. Перший з них, що й був згодом реалізований, полягав у швидкому поході на Москву, розгромі російської армії та укладенні вигідного для Франції мирного договору⁴³. Другий передбачав повне захоплення “польських провінцій” від Балтики до Чорного моря, зупинку на Дніні та Дніпрі, організацію за цим природним бар’єром

⁴⁰ Там же. — К. 267.

⁴¹ Там же. — К. 266.

⁴² *Sokolnicki M. General Michal Sokolnicki 1760-1815. — Kraków-Warszawa, 1912. — S. 220-223; Willaume J. Amilkar Kosiński 1769-1823. — Poznań, 1930. — S. 62.*

⁴³ Наполеон обрав “московський варіант”, оскільки, на його думку, “польський” мав серйозніші вади: по-перше, навіть відновлена Польща не виставила би більш ніж 150 тис. армії, а Франція не змогла б тримати тут постійно більш ніж 50 тис. чоловік; по-друге, надовго замерзачі Дніпро та Дніна не створювали достатнього бар’єру російським силам; по-третє, затяжна війна з Росією загрожувала вичерпанням людських та матеріальних ресурсів Франції, потребувала періодичного перебування самого імператора на театрі дій. До того ж, пізніше сам Наполеон визнавав, що навіть він не міг відкрито проголосити повне відновлення Польського королівства у межах 1772 р. до вирішальної перемоги над Росією, оскільки цей крок одразу ж підвхлював би у табір його ворогів Австрію та Прусію, наляканих втратою решток своїх польських провінцій (*Pradt D. Op. cit. — P. 156; Sforza C. Mémoires de Napoléon le Grand. — Rome, 1905. — P. 68*). Згодом відмова Наполеона від “польського варіанту” дій була розцінена як важлива причина поразки імператора, адже вважалось, що якщо б вдалося відірвати від Росії українські землі, то вона деградувала б до становища другорядної держави (*Trocka, kasztelanowa. Pamiętnik. — Lwów, 1871. — S. 163*). У період національного відродження цей погляд мав важливі наслідки й для інтелектуального життя галицьких та наддніпрянських українців, котрі починають усвідомлювати реальну вагу своїх етнічних земель у міжнародному становищі імперії, до складу яких вони належали (див.: *Свистун*) *Фил.Н.* Вказ. пр. — Т. 1. — С. 128).

польської держави й наступне продовження війни “польською (у т.ч. й українською — ВА.) кров'ю” при значній військовій та фінансовій підтримці Франції⁴⁴. Другий варіант дій багато в чому спирався на згадані нами польські пропозиції. Ідея створення могутнього Польського королівства, “підтриманого з одного боку Балтійським морем, з іншого — Чорним, що може стати великим муром Європи”, “якщо зміцнити його Поділлям та Новою Сербією, річками Буг та Дніпро”, загалом відповідала планам Наполеона “викинути Російську імперію з Європи”⁴⁵. У рамках цієї концепції похід 1812 р. у Росію мав стати, за власним визнанням Наполеона, прологом до відновлення Польського королівства, і долучити до його титулів імператора французів та короля Італії титул короля Польщі⁴⁶. Поступово готуючись до можливого розвитку подій за цим варіантом, він наполіг на тому, щоб включити у текст франко-австрійського союзного договору від 14 березня 1812 р. таємні статті, які передбачали у разі проголошення Польського королівства обов'язковий обмін Австрією Східної Галичини на Іллірійські провінції Французької імперії й включення її до складу відновленої держави, підданими якої мусили стати тоді галицькі русини⁴⁷. Зрозуміло, що реставрація політичної влади польських провідних верств навіть у тій обмеженій формі, котра існувала у Великому герцогстві Варшавському, не створила б для галицьких русинів таких же сприятливих обставин, як ті, що склалися у XIX ст. для їх відродження у Австрії. Критичний момент історії, що загрожувала їм вибором між перспективами й надалі залишатись пасивною етнічною масою або ж стати поляками, вирішився на їх користь завдяки розпаду “Великої імперії” Наполеона I, об'єктивно заклавши підвалини процесу українського національного відродження наступних десятиліть у Галичині. Великою мірою цьому сприяли спроби Австрії використати галицьких русинів у здійсненні власних антинаполеонівських концепцій.

Здавалося б, що початок XIX ст. не внесе суттєвих змін у ставленні офіційного Відня до своїх галицьких володінь як до “чисто польського краю, де ... руський елемент, що формувався виключно із селян-кріпаків та священиків, які стояли дуже низько з огляду ... на їх суспільне становище, просто не вва-

жався за чинник, що міг би мати якусь значення”⁴⁸. Практично весь період 1795–1801 рр. минув під знаком активності Австрії у польському питанні, яке не давало спокою віденському кабінету навіть після ліквідації Речі Посполитої, жевріючи у перманентних загрозах повстань у Галичині та спалахуючи яскравим вогнем у політиці великих європейських держав і, зокрема, стратегічної суперниці монархії Габсбургів революційної та наполеонівської Франції. Однак, саме зовнішньополітична експансія останньої вирішально вплинула на формування на рівні політичних концепцій якісно нового погляду офіційної влади на можливості використання русинського населення Галичини для протистояння французьким впливам у краю, а отже й у справі збереження інтегральності Австрійської держави.

У жовтні 1805 р. політичне становище монархії Габсбургів стало критичним: розгромивши австрійців під Ульмом, Наполеон зайняв Відень і вступив у Чехію. Запліччя імперії в одну мить наводнилося французькими шпигунами, які поширювали серед і так ненадійних польських підданих наполеонівські прокламації “Чи зможуть поляки відвоювати свою незалежність?”⁴⁹ В умовах, коли Австрія не могла дозволити собі відтягнути з фронту жодного солдата для зміцнення контролю над бунтівливою провінцією, істотною підтримкою для неї став пастирський лист греко-католицького єпископа Перемиського та Самбірського А. Ангеловича, який закликав своїх парафіян до збереження вірності й виявлення підтримки австрійській владі у важку для неї хвилину. Цей крок, що мав яскраве політичне забарвлення, відчутно “охолодив” запальний стан суспільної думки у Східній Галичині і був згодом високо оцінений цісарем Францем, котрий надав Ангеловичу почесне звання таємного радника й найвищу відзнаку імперії — “чорного орла” ордена Св. Стефана⁵⁰. Історичне ж значення цієї події було значно глибшим — у 1805 р. австрійський уряд вперше зміг належно оцінити підтримку впливового серед значної групи населення “Королівства Галичини та Лодомерії” уніатського духовенства.

Унікальною літературною пам'яткою, що дозволяє охарактеризувати ставлення уніатського духовенства до гостроактуальних міжнародних проблем того часу, є виданий у жовтні 1805 р. польською мовою великий полемічний твір А. Ангеловича “Хто є наступальною стороною: Австрія чи Франція?”

⁴⁴ Pradt D. Op. cit. — P. 153-155.

⁴⁵ Montgaillard M. Seconde guerre de Pologne ou considération sur la paix publique du continent, et sur l'indépendance maritime de l'Europe. — Paris, 1812. — P. 140.

⁴⁶ Montholon, général. Récits de la captivité de l'Empereur Napoléon a Saint-Hélène. — Paris, 1847. — T. II. — P. 183.

⁴⁷ Angenberg, comte. Recueil des traités, conventions et actes diplomatiques concernant la Pologne 1762-1862. — Paris, 1862. — P. 543.

⁴⁸ Kutrzeba St. Sprawa polska w Austrii w XVIII i XIX wieku (wyodrębnienie Galicyi). — Kraków, 1915. — S. 4.

⁴⁹ Malte Brun. Op. cit. — P. 213-214.

⁵⁰ Jarosiewicz M. Polacy pod rządem austriackim na początku XIX wieku // Biblioteka Warszawska. — W., 1913. — T. III. — S. 595.

(Другий, дещо змінений варіант — “Хто є причиною війни? Австрія? чи Франція?”)⁵¹. Завдання цієї праці єпископ вбачав у тому, щоб дати відповідь на питання: “кому повинні завдячувати ті нещастя, які стануть результатом цієї нової війни, люди, що живуть зараз та нащадки наші?”⁵² Проаналізувавши територіальні наслідки попередніх франко-австрійських війн, Ангелович робить висновок, що головною причиною усіх потрясінь, які переслідують народи Європи, є “нікчемні, гвалтом здійснені вчинки Бонапарта знищення за одним разом цілих королівств, привласнення однієї по другій великих держав”. “Яку ж людину, що поважає честь та кохає власну батьківщину ... не обурюють такі дії?” — запитує він сучасників і звертається до них із закликом: “Отже, протиставимось неприятелю, переконані у необхідності та важливості цієї війни, об'єднані вірою у справедливість нашої справи... перенесемо тягар війни, доведемо неприятелю зі зброєю в руках, що славу й незалежність наших земель, наших кордонів ми зуміємо зберегти й що французьких наказів слухати не хочемо!”⁵³

Наступний кризовий момент в історії австрійського панування в Галичині, що припав на час французького проникнення у т.зв. “пруську Польщу” 1806–1807 рр., змусив офіційний Відень здійснити серйозний захід для здобуття лояльного ставлення уніатської конфесії. 1806 р. було прийнято рішення про відновлення греко-католицької митрополії з центром у Львові, першим верховним ієрархом якої у 1808 р. став А. Ангелович (зауважимо, що до цього часу уряд не поспішав розглянути відповідне прохання уніатських єпископів). Проте, на рівні Галицького губернаторства продовжували блокувати вибори нового греко-католицького єпископа у Холмі, хоча тамтешня кафедра звільнилася після смерті П.Важинського ще у 1804 р. Остаточно це питання було узгоджено з владою аж у 1810 р.⁵⁴ При оцінці суперечливого ставлення Австрії до релігійних потреб її русинських підданих складається враження, що роблячи їм, з одного боку, вагому поступку, вона одночасно намагалася максимально нівелювати її значення обмеженнями в інших сферах. Інакше, як пояснити ліквідацію після 21-річного функціонування “*Studium Ruthenorum*” при філософському та теологічному факультетах Львівського університету (1809 р.)? Причини таких коливань у ставленні до уніатської церкви зокрема і до русинської спільноти взагалі слід шукати у сфері зовнішньої політики Австрії.

⁵¹ *Angellovicz A. Kto jest stroną zaczepiającą: Austrya czy Francya?* Lwów, 1805; *Biłże. Kto jest powodem wojny? Austrya? czyli Francya?* — Lwów, 1805.

⁵² *Biłże. Kto jest stroną zaczepiającą...* — S. 5-6.

⁵³ Там же. — S. 49, 54.

⁵⁴ *Bańkowski E. Ruś chełmska od czasu rozbioru Polski.* — Lwów, 1887. — S. 17-18.

Річ у тому, що зовнішньополітичний курс Відня завжди характеризувався намаганням досягнути однієї й тієї ж мети різними й часто навіть взаємовиключаючими політичними заходами. Не довіряючи галицьким полякам, фактичний керівник зовнішньої й внутрішньої політики Австрії граф Ф.Стадіон був змушений рахуватись з концепціями польської політики, представленими, зокрема, впливами посла у Франції графа К.Меттерніха та генералісімуса ерцгерцога Карла. З ініціативи останніх австрійський уряд здійснював спроби перетягнути на свій бік провідні польські верстви, обіцяючи їм відбудувати Польське королівство під протекторатом Габсбургів шляхом об'єднання Варшавського герцогства з Галичиною. Ця “нелегка жертва” з боку Австрії становила частину її плану створення широкої антинаполеонівської коаліції, до складу якої повинно було увійти й нове Польське королівство⁵⁵. У залежність від такого розвитку ситуації, який визнавався передусім бажанням керівництва Варшавського герцогства (головним чином міністра війни князя Ю.Понятовського) співпрацювати з Віднем, ставилася й майбутня доля галицьких русинів. Хоча й тут існували деякі нюанси: так, наприклад, граф Меттерніх виступав за передачу полякам лише Західної та деяких територій Східної Галичини, виділених згодом не в залежності від етнографічного принципу, а за їхнім фінансовим та військовим значенням⁵⁶. Очевидно, що мова йшла про Львів і Броди, які були пізніше названі Меттерніхом у його “Спогадах” найважливішими стратегічними пунктами Австрійської держави на її північно-східних кордонах у період існування Великого герцогства Варшавського⁵⁷.

І все ж поки у Відні існувала сприятлива для поляків кон'юнктура, там, за характеристикою українського історика, “уважніше як за Йосифа II прислухаються до польських голосів, бо ж для своєї концепції Польського королівства треба було з'єднати прихильність” не лише варшавських, але й “галицьких поляків”⁵⁸. З цією метою австрійська влада мусила продемонструвати свою схильність до поступок польським національним прагненням. Зробити це, не порушивши існуючого у Галичині балансу влади, було важко, але можливо. Вихід із ситуації полягав у колонізації освітніх та мовних інституцій, пов'язаних з релігійними потребами галицьких русинів.

Проте цього виявилось замало, щоб здобути підтримку провідних польських верств краю. Вони розуміли, що зміни за

⁵⁵ *Denter Z. Książę Józef Poniatowski a sprawa polska na przełomie XVIII i XIX wv.* — W., 1928. — S. 92-93.

⁵⁶ *Kipa E. Kuszenie Ks. Józefa w r. 1809.* — [S.l., s.a.]. — S. 97-98.

⁵⁷ *Mémoires, documents et écrits divers du prince Metternich.* — Paris, 1880. — T. I. — P. 96.

⁵⁸ *Демкович-Добрянський М.* Вказ. пр. — С. 17-18.

рахунок практично безсловесних у політичному житті русинів мають поверховий характер і не задовольняють їх національні амбіції. Тому напередодні війни 1809 р. польська верхівка, за невеликим винятком, відмовилася від співробітництва з офіційною владою, сподіваючись, що "Наполеон розіб'є Австрію, відірве від неї Угорщину, Чехію, а польські землі об'єднає з Великим герцогством Варшавським"⁵⁹. Переконавшись зайвий раз, наскільки важко зробити з польської шляхти лояльних підданих⁶⁰, австрійський уряд був змушений звернутись до зовсім нехарактерного для нього пошуку нових, більш ефективних засобів впливу на суспільну думку в "Королівстві Галичини та Лодомерії".

У березні 1809 р. у Відні тиражем 50 примірників німецькою та французькою мовами й, паралельно, у Львові тиражем у 100 екземплярів польською мовою при фінансовій підтримці уряду⁶¹ вийшов антинаполеонівський памфлет А. Ангеловича "Зауваження австрійського патріота з приводу деяких статей у закордонних газетах"⁶². Досить несподіваним було звернення у "Зауваженнях" до практично незнаного у суспільно-політичній практиці Австрійської імперії поняття "патріотизм". Воно витлумачувалося Ангеловичем як лояльне ставлення до панування Габсбургів, легітимність якого сильно постраждала в очах польського населення внаслідок створення під протекторатом Франції Великого герцогства Варшавського. Новий "австрійський патріотизм" був покликаний стати ідейною альтернативою польському національному патріотизму, носіями якого у Галичині виступали шляхта, духівництво латинського обряду та невеликий прошарок близької за духом до французької буржуазії. У Відні чудово знали, що серед провідних верств польського суспільства й надалі залишалася численна група тих, хто ще з різних причин вагався у остаточному виборі політичної

орієнтації. Саме на цих людей і був розрахований памфлет Ангеловича⁶³.

Звертаючись до сумління верхів галицького суспільства, уніатський митрополит закликав їх довести, що вони є гідними високої честі бути підданими великої держави, добробут якої базується на багатомудрості правлячої династії⁶⁴. За переконанням Ангеловича, Австрія ще здатна постояти за себе саме тому, що, всупереч сподіванням ворогів, які прагнуть "поділити нашу суспільну думку..., хитро натякаючи, що ніби то цей поділ між нами вже існує", черпає сили у вірнопідданстві народів, зібраних під берлом її монарха⁶⁵.

Поведінка Ангеловича, як і інших священослужителів греко-католицького обряду, під час подій, що розгорнулися на теренах Галичини у ході франко-австрійської війни 1809 р., підтвердила щирість викладених ним поглядів. Через день після вступу військ Варшавського герцогства до Львова (27 травня), він, відмовившись відслужити урочисту службу на честь "військ непереможного імператора Наполеона", у супроводі капоніка Гарасевича таємно залишив місто й поїхав на віддалену від осередків польського національного руху сільську периферію. Польська окупаційна влада намагалася перешкодити цьому демонстративному кроку митрополита, напередодні конфіскувавши в нього паспорт⁶⁶. Пізніше у своїх лекціях з історії Галицької Русі В. Антонович підкреслював, що поведінка русинського митрополита, який "відмовився прийняти польське правління", мала на меті схилити "свою правду" прийняти владу Австрії, як кращу польській⁶⁷. Тому Ангелович був змушений рятуватись від "помсти шляхетських елементів, що йшли разом з французами проти Австрії"⁶⁸. 21 червня, згідно з декретом Тимчасового уряду про взяття закладників, Ангеловича й Гарасевича було заарештовано й доставлено для розслідування їхньої діяльності у Стрий. Польська влада потрактувала уніатських ієрархів так само суворо, як і високопоставлених австрійських чиновників — директора

⁵⁹ *Skowronek J. Antynapoleońskie koncepcje Czartoryjskiego.* — W., 1969. — S. 309.

⁶⁰ "Віденський двір, занепокоєний настроями, які панують в Галичині, понирив чутку, що будуть надані великі привілеї населенню Східної та Західної частин краку. Нібито буде дозволено мати представництво на з'їзд угорського чи богемського сеймів, поляки будуть залучені на державну службу, буде сформовано полк, який складатиметься тільки з поляків на зразок угорських полків. Що породило ці чулки?" — запитував наполеонівський маршал Л. Даву і відразу відповідав: "Публіка каже: Воли (австрійці. В.А.) потребують нас, а ми доведемо при першій нагоді, що можемо піти від них" (Correspondance du maréchal Davout, prince d'Ekühl, 1801-1815. — Paris, 1885. — Т. II. — № 379. — Р. 60 (rapport l'empereur pour le statut de la Galicie, вересень 1807 р.)).

⁶¹ *Pawłowski B. Lwów w 1809 r. // Biblioteka Lwowska.* — Lwów, 1909. — Т. III. — S. 21.

⁶² *Angellovicz A. Uwagi patryoty austriackiego nad niektórymi artykułami gazet zagranicznych.* — Lwów, 1809.

⁶³ Можливість поширення "Зауважень" серед нижчих прошарків галицького соціуму, у т.ч. й серед кріпаків-русинів, була незначною з огляду на масову неписьменність у цьому середовищі.

⁶⁴ *Angellovicz A. Uwagi patryoty austriackiego...* — S. 4.

⁶⁵ Там же. — S. 7, 13.

⁶⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 146. — Оп. 6. — Спр. 15. — Док. №773. — Арк. 3643-3644.

⁶⁷ *Антонович В. Історія Галицької Русі. Лекції // ЛНБ НАН України.* — Рукопис №29398. — Арк. 254-255.

⁶⁸ *Стахів М. Вказ. пр.* — Т. I. — С. 44.

львівської поліції Рожера, надвірного радника Мітче та ін.⁶⁹ Отже, польська верхівка була занепокоєна тим впливом, який справила позиція греко-католицьких священників на ставлення галицького русинства до польського національно-визвольного руху⁷⁰. Лише наприкінці червня несподіваний наступ австрійських військ генерала Егермана звільнив цих, у прямому розумінні слова, політв'язнів.

Протягом останнього століття у польській історіографії сформувався традиційний і, на наш погляд, невірний підхід до оцінки ролі уніатського духовенства й русинського населення Східної Галичини у подіях 1809 р. Львівський історик кінця XIX ст. Я.Левицький зокрема вважав, що війна 1809 р. становила чітку межу між двома періодами польсько-українських відносин під пануванням Австрії. “До цього часу,— пише він,— галицькі русини не виступали проти поляків, навпаки, жили з ними у згоді”⁷¹. Після ж польського повстання провідні русинські діячі (Ангелович, Гарасевич) “стають неприємними польській справі”, а Австрія, скориставшись цим, починає підтримувати їх прагнення до виходу з-під польського впливу у галузях церковної організації, мови та освіти, майстерно поглиблюючи тріщину міжнародної неприязні, що пролягла між двома народами⁷². Ніби розвиваючи цю думку, на початку XIX ст. В.Мейбаум зазначав, що 1809 р. заклав підвалини “руської контрреволюції 1848 р.” й окреслив початок “роздмухування” Австрією українського питання на противагу польському сепаратизму за принципом “поділяй та володарюй”⁷³. У свою чергу, відомий дослідник міжвоєнного періоду Б.Павловський підкреслював, що у поведінці “першого тирольця сходу Ангеловича” слід вбачати лише вершину характерного для українців “ультраоляїзму”⁷⁴. У дещо поміркованішому вигляді подібні оцінки збереглися й у історіографії часів ПНР. Так, наприклад, К.Кжос у спеціальній роботі, присвяченій польському національному рухові 1809 р. у Галичині,

писав, що “зусилля австрійської влади у справі здобуття підтримки греко-католицького кліру... виконали у 1809 р. виразно антипольську роль”⁷⁵.

Для того, щоб з'ясувати наскільки відповідають висновки, зроблені польськими дослідниками, реальній картині відносин у трикутнику “русини—Австрія—поляки”, потрібно чітко окреслити місце, яке посідали плани використання галицьких русинів у польській політиці Австрії того часу. Очевидно, що Відень не міг знайти у русинах рівнозначну противагу й національну альтернативу загрозливому для нього польському питанню. Не міг, оскільки, за характеристикою відомого українського етнографа, “українці прийшли під Австрію не як нація, або бодай її частина, лише як етнографічна маса, що творить, щоправда, основу кожної нації, але не репрезентує її у великому поході людськості до найвищих духовних вершин”⁷⁶. На початку XIX ст. цей “темний та забитий етнос хлопів і попів” перебував на тій примітивній стадії національної сформованості, яка навіть за найбільш сприятливих умов (підтримка з боку австрійської влади) не дозволила б йому виступити як самостійній національній силі⁷⁷. Докладно обізнана з цією ситуацією, австрійська влада не могла розраховувати на отримання далекосяжних політичних дивідендів від спроби зіштовхнути на міжнародному ґрунті двох таких різних за станом національно-патріотичної активності етнічних організацій, як русини та поляки. Інакше кажучи, на початку XIX ст. згадані народи перебували на різних стадіях сформованості їх національного самоусвідомлення.

Більш того, безглуздо приписувати Австрії заслугу розвитку протягом одного чи кількох років національної свідомості цілого народу — українців у Галичині. Як підкреслював ще В.Липинський, “ніхто за нас не зробить нації, якщо ми самі нацією не схочемо бути”⁷⁸. Для того, щоб з аморфної етнічної маси сформувався життєздатний національний організм, потрібне не одне десятиліття зусиль самого етносу на поетапному шляху академічного, культурного та політичного відродження⁷⁹. Події 1809 р. мали чітко виражений політичний харак-

⁶⁹ *Holowacki J.F. Die Stadt Lemberg im Jahre 1809 unter österreichischer, polnischer und russischer Regierung. — Lemberg, 1862. — S. 13.*

⁷⁰ Показовим у ставленні до Ангеловича польської влади є лист голови Тимчасового уряду С.Замойського до військового інтенданта обох Галицій ген.Ходориського від 10 червня 1809 р., в якому, зокрема, підкреслювалося: “Знаний він (митрополит. — В.А.) усіма рідкісними здібностями, однак, на пошестя, впертий і запеклий прихильник німецької влади” (*Pawlowski B. Op. cit. — S. 60.*)

⁷¹ *Lewicki J. Op. cit. — S. 22-23.*

⁷² Там же.

⁷³ *Mejbaum W. Rzeczy Austrjackie w Galicji pomiędzy wojną roku 1809 a 1812 // Biblioteka Warszawska. W., 1910. — T. IV. — S. 26.*

⁷⁴ *Pawlowski B. Op. cit. — S. 60.*

⁷⁵ *Krzos K. Z Księciem Józefem w Galicji w 1809 roku. Rząd Centralny obojga Galicji. — W., 1967. — S. 45.*

⁷⁶ *Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880 рр.). — Відень, 1916. — С. 3.*

⁷⁷ Там же. — С. 42.

⁷⁸ *Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. — Відень, 1926. — С. 67.*

⁷⁹ У такій послідовності, на думку одного з найвизначніших дослідників цього питання професора Празького університету М.Гроха, відбувається процес усвідомлення етносом себе як нації, як дійової особи історії та сучасного світу

тер і справили неабиякий вплив на зародження у свідомості деяких релігійних діячів русинської спільноти розуміння своєї етнічної окремішності від домінуючої у всіх сферах життя краю польської національності. Але ці події у жодному разі не повинні розглядатися за схемою класичного міжнаціонального конфлікту, оскільки ані русини, ані навіть самі поляки ще не становили сформованих національних організацій⁸⁰.

Як свідчать матеріали австрійського урядового листування, увагу місцевих та центральних органів влади привернули далеко не етнічні суперечності між русинським та польським населенням Східної Галичини (напруженість їх була тоді досить незначною, а природній антагонізм реалізувався на буденному рівні свідомості за схемою "кріпак-русин пан-поляк"). Ще у грудні 1806 р. надвірний радник А.Баум звертав увагу міністра внутрішніх справ Суммерава на позицію "темної, злої, мстивої маси хлопів, яка виявляє більшу відданість урядові, ніж своїм панам"⁸¹. З ним погоджувався чудовий знавець Галичини її віце-губернатор К.Вурмзер. Він писав, що економічний утиск русинського селянства з боку польської шляхти досягнув у цьому краю такого рівня, при якому Австрія може заручитись підтримкою справжньої основи державної сили селянства⁸².

Фактично йшлося про те, щоб використати в інтересах офіційної влади популярність австрійського правління серед нижчих верств суспільства "Королівства Галичини та Лодомерії", переважну частину яких становили русини. У роки правління Марії-Терези та Йосифа II становище русинів помітно змінилось на краще внаслідок пом'якшення форм феодальної залежності селян. "Майно і життя забезпечені, припинені постої польських військ, шляхтич вже не є паном життя та смерті хлопа, б'ють ще селян, але мордувати вже не можуть. Хлоп відробляє панщину, має однак вже право власності не лише движимого майна, але й землі", писав на початку

(Чех М. Вийти на зупинці "Самостійність" // Зустрічі. — Варшава, 1991. — №2. — С. 5).

⁸⁰ Згідно з одностайними і незалежними одне від одного свідченнями сучасників, русини не володіли національною свідомістю ще навіть у 30-ті рр. XIX ст. (*Handelsman M. Ukraina polityka Ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Królewską*. W., 1937. — S. 60); "Польща ж складалася з двох класів справжніх патріотів: шляхти та католицького духовенства. Поза ними існували тільки кріпаки, слабкі й підкорювана багатим буржуазія та свреї. Справжньою нацією була шляхта", — зазначав французький історик середини минулого століття (*Capéfigue. L'Europe pendant le Consulat et l'Empire de Napoléon*. Paris, 1840. — T. VI. — P. 323).

⁸¹ *Jarosiewicz M. Galicya a sprawa polska (październik 1806 — lipiec 1807)* // Biblioteka Warszawska. — W., 1912. — T. II. — S. 260.

⁸² *Mejbaum W. Op. cit.* — S. 26.

XIX ст. Т.Войнарівський⁸³. Будь-яка перспектива відновлення польсько-шляхетських порядків викликала у селянському середовищі якщо не свідому національну, то принаймні підсвідому нехоть, якою й вирішила скористатись австрійська влада, щоб організувати гасивний спротив русинів можливому розгортанню польського повстання під час війни з Францією. Натомість, у доляльному ставленні уніатського духовенства Відень бачив єдиний дієвий чинник, здатний заблокувати на рівні релігійної свідомості кріпаків-русинів ті економічні та позаекономічні важелі впливу, що дозволяли польській шляхті використати їх "гарматне м'ясо" у боротьбі з Австрією⁸⁴.

Війна 1809 р., здавалося б, мусила остаточно переконати австрійський уряд у марності будь-яких спроб перетягнути на свій бік провідні польські верстви. "Поведінка Східної та Західної Галичини під час останньої війни, яка так сильно розвинула настрої, спрямовані проти Австрії, виявила яскраві докази ненависті поляків до неї, а повернення під владу Габсбургів більшої частини Східної Галичини зовсім не ослабило надій шляхти возз'єднатись з Великим герцогством Варшавським", — повідомляв таємний радник Бжезани міністру внутрішніх справ Гагера 15 липня 1810 р.⁸⁵

Ця нова ситуація мала б ще більше зацікавити австрійців політичним становищем русинської спільноти, яка становила відтепер безсумнівно переважаючу частину населення "Королівства Галичини та Лодомерії". Необхідність таких змін була очевидною насамперед для місцевої влади, позиція якої знайшла відображення у проекті стосовно русинів авторства К.Вурмзера, що зберігається у Архіві міністерства внутрішніх справ Австрійської імперії у Відні. У цьому документі, представленому на розгляд міністра внутрішніх справ Гагера 9 травня 1810 р., зазначалося, що навіть поверховий аналіз польського повстання 1809 р. показує, як індіферентно поставилися до нього греко-католицьке духовенство та селяни: "Жодна з цих груп не посідає національно-державних прагнень, а польське питання є цілком їм байдуже і чуже". Саме

⁸³ *Войнарівський Т. Вплив Польщі на економічний розвиток України-Руси*. Львів, 1910. — С. 59.

⁸⁴ І справді, коли у липні 1809 р. польська окупаційна влада почала формування 35-тисячної "Галицько-французької армії", коти набору рекрутів були складені з тим розрахунком, що основну їх масу у Східній Галичині мусили становити саме русини (розподіл рекрутів по циркулах пропорційно до кількості їх чоловічого населення). Лише брак ситуаційному з боку русинського населення й рішучий спротив російських сил, що зайняли край у червні, звели ці плани нищевиди, амусявши польські скоротити "ординачію каштошів" до 20 тис. чол. й прив'язати її до Західної Галичини (ЛНБ НАН України. Ф. 5. Спр. 4312. Арх. 93-96, 105).

⁸⁵ *Mejbaum W. Op. cit.* — S. 25.

тому Вурмзер пропонував урядові звернути особливу увагу на селянське питання (1) і невіддільне від нього русинське (2). “Таким чином, залишаються у цьому краю для уряду дві великих підпори,— писав він,— річ йде про те, щоб ще сильніше їх зміцнити, а згодом повністю на них спертися. Маю на увазі селянство та греко-католицьке духовенство”⁸⁶.

Навіть при найзагальнішому аналізі проекту Вурмзера стає зрозумілим, що цей документ був дітищем особистої ініціативи віце-губернатора й спирався швидше на емпіричні спостереження його автора, ніж на якусь цілеспрямовану державну доктрину стосовно русинських підданих австрійської корони. Наше припущення найкраще підтверджується тим, що вже влітку 1810 р. Вурмзера було замінено на посаді віце-губернатора “Королівства” талановитим адміністратором, однак нікчемним знавцем ситуації в краї португальцем П.Гессом. Ця зміна стала відголоском тих тенденцій, що знову взяли гору в Відні й спиралися на палке бажання нового міністра закордонних справ графа Меттерніха усіма доступними засобами здобути прихильність польської верхівки Галичини. Проекти залучення польської шляхти до культурного, а згодом й політичного життя краю, одним з перших виявів яких було заснування у Львові офіційної польськомовної “Газети Львовської” (1811 р.), відсунули на другий план логічні, однак чітко несплановані пропозиції Вурмзера. В цей час Відень вступав в етап союзних відносин з Наполеоном, що тимчасово гарантувало йому збереження влади над Східною Галичиною. Рятівний засіб, за який він поквапливо хапався напередодні війни 1809 р., став більше непотрібним і навіть шкідливим.

Це прояснилося вже навесні 1810 р. у зв'язку з деякими аспектами реалізації умов Шенбрунського миру, пов'язаними з передачею під юрисдикцію Росії Тернопільського та Заліщицького циркулів Східної Галичини. Внаслідок зміни кордону поза державною територією Австрії опинилися землі з переважанням греко-католицького населення, яке підпорядковувалося галицькій митрополії. 4 лютого 1810 р. у “Надвірну комісію у справах розмежування” надійшов лист митрополита Ангеловича, стурбованого неодноразовими повідомленнями уніатських священників про примушення греко-католиків у зайнятих російськими військами місцевостях до переходу на православ'я. Посилаючись на міжнародну конвенцію про забезпечення свободи віровизнання, яку було укладено між Росією та Річчю Посполитою у 1793 р., а також на указ Олександра I від 4 липня 1803 р. про сприяння уніатській конфесії з боку урядових органів, Ангелович підкреслював, що підвладне йому духовенство у згаданих циркулах буде таким же

⁸⁶ Там же. — С. 26.

лояльним щодо Росії, як до цього часу було відданим Австрії. Він запропонував “Комісії” винести це питання на переговори, окресливши в одній зі статей майбутнього договору збереження духовної юрисдикції галицького митрополита у Тернопільському та Заліщицькому округах. Однак, голова “Надвірної комісії” граф Беллегарде, відчувши нехоть російської сторони до поступок у даному питанні, 12 березня зняв цей пункт з обговорення й тому він не знайшов відображення у договорі про розмежування, підписаному 19 березня. Усі крапки у цій справі розставила інструкція імператора Франца I з 29 березня, яка наказувала місцевій австрійській владі зовсім не піднімати у відносинах з Росією питань, пов'язаних з правничим статусом нових греко-католицьких підданих Росії. Таким чином, зауважує польський історик, “мудрий та розважливий крок Ангеловича було грубо знівечено центральною австрійською владою, що звільнила російський уряд від будь-яких зобов'язань стосовно збереження свободи совісті у приєднаних округах”⁸⁷.

Останній етап наполеонівських війн (1812–1815 рр.) позначився остаточним збайдужінням Відня щодо використання русинських мотивів у своїй закордонній політиці. Більш того, зі зменшенням французької загрози, Австрія все більше турбувалася зміцненням у Східній Європі великодержавних позицій Росії, що захопила у 1813 р. усю територію Варшавського герцогства. Граф Меттерніх, який і до цього не вважав галицьких русинів українцями, підкреслюючи швидше їх етнічну тождність з росіянами⁸⁸, остаточно прийшов до висновку про більшу безпеку підтримки поляків, ніж русинів, котрих він розглядав як загрозову причину можливих територіальних суперечок з Росією. У такому ключі була складена доповідна записка галицького губернаторства Надвірній канцелярії від 13 грудня 1816 р. Вона характеризувала русинську мову як “один з різновидів російської” й підкреслювала, що її розвиток суперечить державним інтересам Австрійської імперії. Натомість, єдиною реальною опорою австрійського панування у Галичині визнавалася польська еліта, здатна забезпечити “справедливий, освічений та гуманний спосіб правління краєм”⁸⁹.

Отже, всупереч наведеній на початку статті думці С.Томашівського, міжнародна ситуація наполеонівської епохи істотно вплинула на подальший розвиток галицьких русинів, на характер їх взаємин з австрійською владою та польським населенням краю. Намагання Австрії скористатись підтримкою

⁸⁷ Leszyński J. Rządy rosyjskie w kraju Tarnopolskim 1809-1815. — Kraków-Warszawa, 1903. — S. 34-36.

⁸⁸ Mémoires, documents et écrits divers du prince Metternich. — Paris, 1880. — T. II. — P. 171.

⁸⁹ Lewicki J. Op. cit. — S. 24.

своїх русинських підданих взагалі та уніатського духовенства зокрема у такій важливій міжнародній проблемі, як польське питання, прискорило формування передумов українського національного відродження у Галичині. Ця обставина була підкреслена вже Я.Головацьким, котрий у передмові до своїх спогадів про львівські події 1809 р. писав, що війна Франції з Австрією піднесла Східну Галичину на вершину світової політики, на якій вона не перебувала вже протягом довгих століть, й тому справила непересічне враження на свідомість галицького соціуму⁹⁰.

Однак, грубою помилкою було б вважати, що саме Австрія всупереч Франції та Росії штучно намагалася створити русинську проблему. Жодна з великих держав того часу не вийшла за рамки бачення русинської спільноти як засобу у досягненні власних вузькокорисливих інтересів. Саме цим і зумовлювалися зміни у визначенні віденським, паризьким та Санкт-Петербурзьким дворами місця, яке відводилося галицьким русинам у їх закордонній політиці. Так, концептуальною підставою ставлення наполеонівської Франції до русинської спільноти Галичини було переконання у необхідності її цілковитого підпорядкування інтересам польських провідних верств (такий варіант якнайповніше відповідав стратегічному курсові Парижа на відновлення Польського королівства у межах 1772 р.). Що ж стосується австрійської політики стосовно русинства, то її суперечливість визначалася головним чином тим, що Відень розглядав підтримку своїх русинських підданих лише як тимчасовий засіб для виходу зі скрутного міжнародного становища. Ті поодинокі кроки, що були здійснені австрійським урядом у цьому напрямку напередодні війни 1809 р., у своїй основі не переросли теоретичних проєктів та концепцій, що їх породили, й не спиралися на якусь чітко окреслену програму національної політики стосовно українського населення Галичини. Більш того, навіть сама можливість появи такої програми на початку ХІХ ст. виключалася, оскільки австрійська влада намагалася використати русинів у своїй польській політиці саме тому, що була твердо переконана у відсутності в них, на відміну від поляків, власних національно-державних прагнень.

⁹⁰ *Holowacki J.F. Op. cit. — S. III.*